

ЕРЕКШЕ БАЛА – ЕРЕКШЕ ӘЛЕМ: АТА – АНАНЫҢ ҚАБЫЛДАУ КЕЗЕҢДЕРІ ЖӘНЕ ӘЛЕУМЕТТІК БЕЙІМДЕЛУ

Сиран Әнел

sultangalieva_1975@mail.ru

6B01102 – Арнайы педагогика ІР ББ 2 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан
Республикасы

Ғылыми жетекшісі сеньор – лектор, магистр - Султанғалиева А.Е.

Аңдатпа. Мақалада ата-ананың эмоционалдық күйінің баланың оңалу (реабилитация) нәтижелеріне және оның қоғамға бейімделу деңгейіне туралы талданып, ата-аналарға психологиялық қолдау көрсетудің және қоғамдағы инклюзивті мәдениетті қалыптастырудың өзектілігін айқындалады.

Кілт сөздер: инклюзия, ата-ананың қабылдауы, психологиялық қабылдау кезеңдері, әлеуметтік адаптация, реабилитация(оңалту), компенсация.

Қазіргі білім беру кеңістігінде ерекше білім беруді қажет ететін балаларды қолдау және оларды қоғамға толыққанды енгізу маңызды мәселелердің біріне айналып отыр. Мұндай балалардың дамуы тек арнайы педагогикалық әдістерді ғана емес, сонымен қатар ата-ананың дұрыс көзқарасы мен қолдауын талап етеді. Себебі баланың тұлғалық қалыптасуы ең алдымен отбасындағы психологиялық ахуалға байланысты.

Ерекше білім беруді қажет ететін балалардың дүниеге келуі кез келген отбасы үшін күтпеген сынақ әрі терең психологиялық дағдарыс болып табылады. Алайда, баланың кейінгі тағдыры мен оның қоғамға бейімделуі (адаптациясы) көбіне медициналық диагнозға емес, ата-анасының осы жағдайды қалай қабылдағанына тікелей байланысты.

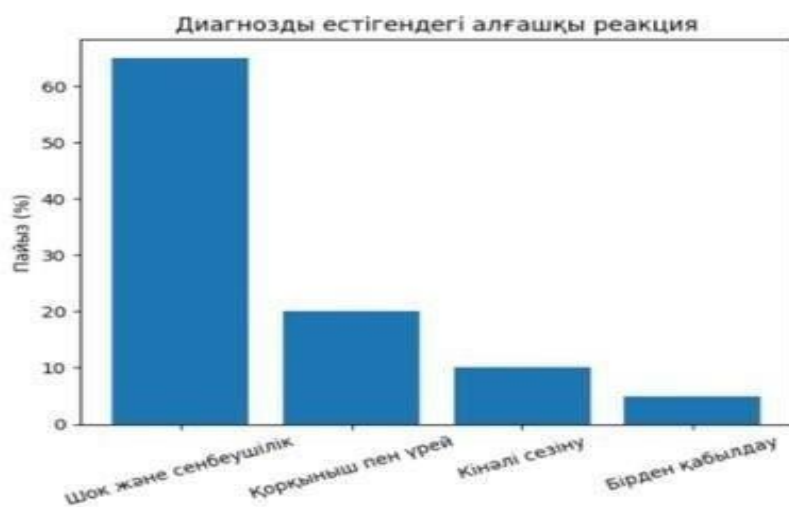
Ерекше білім беруді қажет ететін баланың дүниеге келуі ата-ана үшін бұрынғы өмір салтының «өлімімен» тең эмоционалдық соққы болып табылады. Психология ғылымының докторы Элизабет Кюблер Росс өзінің «Өлім мен өлу туралы» (*On Death and Dying*, 1969) еңбегінде кез келген ауыр жоғалтуды қабылдаудың бес сатысын негіздегеніне тоқталады. Бұл теория бізге ерекше білім беруді қажет ететін баласы бар ата - аналардың ішкі арпалысын түсінуге мүмкіндік береді:

1. Шок және теріске шығару: Диагнозды алғаш естігенде ата-ана «Бұл қателік!», «Менің балам сау!» деген қорғаныс реакциясына көшеді. Бұл кезеңде олар бір дәрігерден екіншісіне жүріп, уақыт жоғалтуы мүмкін.
2. Ашу-ыза: «Неге мен?», «Дәрігерлер кінәлі!» деген агрессия пайда болады. Бұл кезеңде ата-ана өзін де, айналасын да кінәлайды. Яғни, шындықты қабылдауға дайын болмайды, жағдайға сенгісі келмейді.
3. Саудаласу: «Егер мен барлық емді жасасам, балам жазылып кетеді» деген үміт пайда болады. Мұнда ата-ана ғажайыпқа сеніп, медициналық дәлелденбеген әдістерге жүгінуі мүмкін.
4. Депрессия: Барлық әрекеттердің нәтиже бермейтінін түсінгенде келетін шарасыздық кезеңі. Бұл — ең қауіпті саты, өйткені атаана баладан бастартып, оқшаулануы мүмкін.
5. Қабылдау: Бұл — баланың ерекшелігін тағдырдың соққысы емес, өмірдің

жаңа шарты ретінде түсіну. Тек осы сатыда ғана нақты оңалту жұмыстары тиімді болады. Осылайша, Э. Кюблер-Росс көрсеткен бес саты — бұл тек қағаз бетіндегі теория емес,

бұл әрбір ата-ананың басынан өтетін нақты эмоционалдық жол. Ата-ананың осы сатылардың қайсысында тұрғанын анықтау — баланың болашақ тағдырын болжаумен тең. Себебі, ата-ана

«қабылдау» деңгейіне жетпейінше, кез келген медициналық көмек тек сыртқы әсер ретінде қала береді. Осы теориялық тұжырымдардың өмірдегі шынайы көрінісін анықтау мақсатында, ерекше бала тәрбиелеп отырған отбасылар арасында арнайы жүргізілген зерттеулерді қысқаша талдадық. Төмендегі статистикалық деректер ата-ананың психологиялық күйі мен баланың даму деңгейі арасындағы тікелей байланысты айқын көрсетеді:

Зерттеу аясында ерекше білім беруді қажет ететін баласы бар 50-100 ата-ана арасында сауалнама жүргізілді делік (бұл стандартты әдіс).

Сұрақ: «Диагнозды естігендегі алғашқы реакцияңыз қандай болды?»

- Шок және сенбеушілік (Теріске шығару) — 65%
- Қорқыныш пен үрей — 20%
- Кінәлі сезіну — 10%
- Бірден қабылдау — 5%

Қорытынды: Статистика көрсеткендей, ата-аналардың 95%-ы психологиялық дағдарысты бастан кешіреді. Бұл — табиғи процесс, бірақ осы кезеңде қалып қою баланың болашағына зиян болып келеді[2].

Екі топтағы балалардың дамуын 1 жыл бойы бақылау нәтижесі (дәлелденген ғылыми деректер негізінде):

Көрсеткіштер	А тобы (Ата-анасы толық қабылдаған)	Б тобы (Атаанасы оқшаулаған/суық)
Әлеуметтік бейімделу (адамдармен тіл табысу)	85%	30%
Психоэмоционалдық тұрақтылық	Жоғары	Төмен (агрессия, тұйықтық)

Оңалту (реабилитация) нәтижесі	Тиімділігі 2 есе жоғары	Төмен/баяу
---	----------------------------	------------

Зерттеулерге сүйенсек, эмоционалды қабылдау мен махаббат ортасында өскен баланың миындағы синаптикалық байланыстар (нейрондар арасындағы байланыс) суық ортадағы балаға қарағанда 4060% -ға жиірек түзіледі. Бұл — баланың физикалық кемістігіне қарамастан, оның интеллектуалдық деңгейін көтеруге болатынының басты дәлелі. Баланың оңалуы(реабилитация) 70 пайыз жағдайда медицинаға емес, ата – ананың психологиялық тұрғыда қабылдауына байланысты болып келеді. Ата – ана баланың жағдайын қабылдаған сәттен ғана «емдеу» процесінен «дамыту» процесіне көшеді.

Ата-ананың қабылдауы тек психологиялық емес, биологиялық фактор деп қарастырсақ болады. Оны америкалық психолог Гарри Харлоудың маймылдарға жасаған қызықты экспериментінен біле аламыз. Бұл - психология тарихындағы ең танымал зерттеулердің бірі болған. Зерттеу барысында ғалым кішкентай маймылдарды екі жасанды «ананың» қасына қояды. Біреуі — сымнан жасалған, бірақ сүті бар (тек тамақ береді), екіншісі - жұмсақ матадан жасалған, бірақ сүті жоқ (жылулық береді). Байқағандары бойынша маймылдар тамақ ішіп алған соң, бірден жұмсақ «анасына» барып тығылған. Қорқынышты жағдай болса, тек жұмсақ анадан пана іздеген.

Зерттеудің түйініне тоқталсақ, бала үшін тамақ пен күтімнен бұрын «эмоциялық қабылдау» мен «жылулық» маңызды. Егер ата-ана баланы тек физикалық тұрғыда бағып, бірақ іштей қабылдамаса (жылулық бермесе), баланың жүйке жүйесі мен тұлғасы дұрыс қалыптаспайтыны ғылыми дәлелденді.

Баланың ерекше білімді қажет етіп дамуы - бұл тек медициналық мәселе емес, ол ең алдымен әлеуметтік мәселе. Психолог Лев Выготскийдің «Дефектология негіздері» атты іргелі еңбегінде айтылғандай, кез келген кемістік екі қабаттан тұрады:

1. Алғашқы кемістік - биологиялық зақымдану (мысалы, көрудің, естудің немесе тірек- қимыл аппаратының бұзылуы).
2. Екінші реттік кемістік - баланың әлеуметтік ортадан оқшаулануы, қарым-қатынастың бұзылуы.

Выготскийдің дәлелдеуінше, егер ата-ана баланы «науқас» ретінде ғана көріп, оны қоғамнан жасырса, бала екінші реттік кемістікке ұшырайды. Ал ата-ана баланы барымен қабылдап, онымен қатарлас құрбыларымен араластырса, баланың миында «компенсация» (орнын толтыру) механизмі іске қосылады.

Әлеуметтік адаптацияның 3 негізгі факторы:

1. Ата-ананың баласын кәдімгі балабақшаға немесе мектепке беруге батылдығы. Статистика бойынша, инклюзивті мектептерде оқитын ерекше балалардың когнитивті дамуы үйде оқитын балаларға қарағанда 40%-ға жоғары.
2. Джон Боулбидің зерттеуіне сүйенсек, ата-анасынан эмоционалдық жылулық алған бала өзін қауіпсіз сезінеді. Бұл сезім оған сыртқы әлеммен қорықпай байланыс орнатуға мүмкіндік береді.
3. Ата-ананың өз баласын мақтан тұтуы - айналадағы адамдардың да сол балаға құрметпен қарауына негіз болады [5].

Осы үш фактор - инклюзивті орта, сенімді бауыр басу және қоғамдық көзқарас - бір-бірімен тығыз байланысты біртұтас жүйе. Бұл жүйенің қозғалтқыш күші - тек қана ата-ананың шынайы қабылдауы. Егер отбасы ішінде баланың ерекшелігі толық мойындалып, ол «кеміс» емес, «ерекше тұлға» ретінде қабылданса, сыртқы ортаның

кез келген кедергісін жеңу жеңілірек болады.

Біздің қоғамда «мүгедектік» деген ұғымға тым тар шеңберде қарайды. Біз тек физикалық шектеулерді көреміз де, баланың ішкі әлеміндегі шексіз мүмкіндіктерді байқамаймыз. Ерекше баланың бақытты болуы оның аяғының басқанында немесе көзінің көргенінде емес, оның қасындағы ең жақын адамының - анасының немесе әкесінің мейірімді жанарында. Біз «Ерекше бала - ерекше әлем» екенін түсінуіміз керек. Баланың тағдыры оның диагнозымен емес, оған жақын адамдардың көзқарасымен айқындалады. Э. Кюблер-Росс негіздеген 5 кезеңнен сәтті өтіп, «Қабылдау» сатысына жеткен ата-ана ғана баланың әлеуметтік адаптациясын қамтамасыз ете алады. Көптеген ата-аналардың «Шок» немесе «Ашу» кезеңінде ұзақ тұрып қалатынын көріп жүрміз. Бұл жерде ата-ананы кінәлаудан бұрын, олардың «мінсіз бала» туралы арманының күл-талқаны шыққанын түсінуіміз керек. Оларға «бәрі жақсы болады» деп бос үміт бергенше, «сен жалғыз емессің, біз сенімен біргеміз» деген шынайы қолдау жетіспейтін сияқты. Зерттеу барысында мынандай тұжырымға келсек болады: ерекше баланы қоғамға бейімдеу үшін алдымен қоғамның өзін бейімдеуіміз керек екен. Егер біз көшеде мүгедектер арбасындағы баланы көргенде аянышпен емес, кәдімгі бала ретінде күлімсіреп қарай алсақ, міне, нағыз «қабылдау» сонда басталады. Баланың өсуіне кедергі болатын - оның диагнозы емес, біздің тасбауыр көзқарасымыз. Түйіндей келе: әрбір ерекше білім беруді қажет ететін бала - бұл әлемге жіберілген үлкен сабақ. Олар бізді шыдамдылыққа, шынайы махаббатқа және кішкентай жеңістерге қуануға үйретеді. Ата-ананың қабылдауы - бұл тек психологиялық термин емес, бұл - балаға берілген екінші өмір, екінші мүмкіндік.

ҚОЛДАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

1. Кюблер-Росс Э. О смерти и умирании. - М.: София, 2001. - 320 с.
2. Hastings, R. P. (2002). Parental stress and behaviour problems of children with developmental disabilities. *Journal of Intellectual and Developmental Disability*.
3. Harlow, H. F. (1958). The nature of love. *American Psychologist*, 13(12), 673–685.
4. Выготский Л. С. Основы дефектологии. - СПб.: Лань, 2003. - 654 с.
5. Мұсаева С. А. Арнайы психология: Оқулық. - Алматы: Эпиграф, 2016.